Двісті п'ятдесят років не змогли потьмарити похмурої яскравості цих барв.

Хоч споруда з свіжотесаних дощок оточена була широким тьмавим обручем посполитих у сіряках і семерягах, за які око й не зачіпалося, зате кільце стражників і пилипівців 1 яріло на осінньому сонці такою хамською різкістю кольорів, ніби докрихувалося чимдуж до свого панства: "Ось ми! До послуг і до послуху!"

Саме ж панство купчилося на краю високого помосту, і вже тут барви аж кипіли, мінячись усіма відтінками кривaво с ті — від найгустішого, притемненого, до найяскравішого, прозорого, ніби вогонь. Щоправда, у його мосці пана Притики кунтуш був селединовий і підшитий білим оксамитом, але пояс він мав турецький туфтиковий червоний і шапку з чорним бараном кримським хоч і гранатову, та відсвічувало кров'ю з тої гранатовості. Шабля в пана Притики висіла на пасках єдвабних темно-червоних, мов бичача кров, щоки й ніс у його мосці теж мали в собі доволі цього кольору. Пан суддя мав на собі кунтуш шкарлатний, сагетовий, писар викрасовувався в жупані гродеторовому рожевому, білою китайкою підшитому, у війта був жупан гранатовий сукняний, а возний поверх зеленого кунтуша накинув ще просторий охабень кольору свинячої крові.

Серед помосту було ще двоє, і теж у червоному, тільки барва їхнього одягу видавалася вже й зовсім понурою, бо над ними, задерши безжальну дерев'яну шию, височіла шибениця, а з неї звисала міцна нова вірьовка з тяжким зашморгом на кінці

Один з тих двох мав зв'язані за спиною руки, що вказувало на його приреченість.

Це був козак. І не просто козак, а козацюга, козарлюга, козачище! Шапка як єпископська митра, шаровари ліктів на тридцять червоного

сукна, малиновий пояс довкола поперека на дві чверті завширшки, жупан кармазиновий, як жар червоний, до самої землі, з гудзами щирозлотими, чоботи червоного сап'яну, з срібними підборами.

Козак ворушив вусом і дивився на небо. На людей у семерягах дивитися не міг, бо затуляли панські лакизи, на панство не зважав, а на того, що стояв поруч з ним, не захотів би й плюнути. Бо то був кат. У довгій червоній сорочці й витертих штанях, без шапки і босий. Кат, як кіт, без чобіт ходить. Перед тим козак ще помітив, що ноги в ката брудні. Можна було б порадити цьому безвухому бодай ноги помити заради такої оказії, та ліньки. Отож козак стояв і дивився на небо.

* Пилипівці — дворове військо в українських панів у XVII ст.

Тим часом пан суддя став читати вирок. Довгий, занудливий і кумедний, аж козак розсунув вуса в усмішці. Мав би в печалі й зітханнях зготовлятися до близької смерті неминучої, а він, бач, сміявся. Та й ім'я мав — тільки для сміху й зухвальства: Перехрест.

— "Перед нами постановишся Іван Перехрест, ватажок гайдамацько-козацький, по злому ділу уловлений і до суду припроваджений,— вичитував суддя з паперу, підтримуваного писарем,— і поставлений інкарцератом проти його мос-ці пана Притики, офіціала тетерівського і його малжонки паш Зузанни Притики... aviae, haeredissae, in se manifestantes devoluto 1 в той нижче описаний спосіб про те, що в теперішні нещасливі часи і замішання в державі, права вшисткі, записи, документи, на добра в Радомишлі, Народовичах й інне слугуючі, різні мембрани, карти, реєстри, ассекурації,— через гультяйські наїзди в руїні погинули. Якож цей Перехрест, козачисько марний, з свавільними людьми й гайдамаками своїми, в добрах його мосці пана Притики напавши, року нинішнього тисяча сімсот тридцять четвертого, о зелених святках, самого уродзоного його мосці пана Притику, теперішнього протестанта, у дворі взяли, зв'язали, за шию посторонкою водили, били, також і саму її мосць пані Зузан-ну Притику, малжонка свого боронячу, обухами, канчуками, списами били, скалічили, руку ліву

перебили, скривавили, скрині порозбивали, сукні вшисткі, речі рухомі, також і гроші позабирали, коні уродзоних їх мосців забрали, челядь і людей двірських порозганяли і, тим не контентуючись, зв'язаного за шию посторонкою протестанта, збитого й скаліченого, до пасіки запровадили і там списами, ногами, колінами, кулаками на смерть забивали, мордували, з ножем до грудей розганяючись і по кілька разів приміряючись пробити і на смерть забити усилувалися, а так наостаток решту фортуни своєї протестант мусив повідати, і те вшистко забрали й пограбували; в котерім наїзді і грабунку ті вшисткі права, папери, записи і документи забравши, в винниці власній протестанта в пічку котлову повкидали до щенту попалили, між якими паперами ас секу рація на злотих п'ятсот од його мосці пана Казимира Пйотровського, товариша хоругви панцерної ясновельможного його мосці пана каштеляна волинського, старости брацлавського, урод-зоному Притиці, протестантові, дана і слугуюча була і тоді згоріла...

Про що вшистко їхні мосці уродзоні протестанти своїм іменем, quam solenissime manifestantur et protestantur 2.

*Старшої, спадкоємиці, звинувачуючи (лат.).

*Урочисто звинувачуючи і обурюючись (лат.).

Інкарцерат Перехрест упійманий живим, коли його гультяйську ватагу надвірною сторожею одного в лоб, другого в шию, третього в потилицю пострілено, а решта пішла в розпорошку, і тепер поставлений перед судом добровільно і корпорально інквізиціями визнав усе такими словами:

"Я, Іван Перехрест, родом з містечка Кишеньки, року забув якого найнявся погоничем до Криму Кияниці Яцько-ві, по сіль їдучому, где, повертаючись назад, зостався в Січі і мешкав у Січі літ три, а тоді пішов на свій хліб. Служив у Губи Кисляківського, був у неводу за половинщика, заліза взимку на вовків ставив, тоді перенісся з Лугу на

Бог-ріку, там ловив риби год їден, тоді перейшов до міста Кодака, був підосавулом у Діодора Сьомака, там перезимував і побився з писарем Грицьком. Втік до монастиря Софійського до отця Дем'яна...

Там спізнався з втеклими козаками, які призналися йому, що мають випасти на панів. Отець Дем'ян, оних поблагословивши, дав стрільб чотири ручних, пороху купив за золотих одинадцять, олова за золотих шість і відпустив, аби зібрали більшу купу. І зібрали тоді Микиту Щербину, Хве-дора Горба, Тимоша Котляра, Грицька Похилого, Семена Підківку, Хведора Пучку, Семена Загубія, Івана Минзавку та й ще. Подалися ку границі польській і, перейшовши граничную ріку Ірпінь вище Гостомлю, вночі крийомо дісталися до Горнитайполя, удалися до Приборська і там зграбу-вали попа, а в старости тамошнього взяли сукмани, лядов-ницю, пістолі, вілчуру. Там же, на річці Тетереві будучи, рушили до Сукачів, звідти на ріку Звягель до Народичів, де вперлися в аренду пана Притики, де людове просили і намовляли козаків, аби Притику збили і здерли, мовлячи, же вельми злий. Чотирьох панських лакиз скололи, панським пили-півцям стрільбу поламали, трохи там зібрали здобичі, в лісі викопавши яму, здобич вложили і на тім місці вогнисько наклали. А вже тоді й до самого пана Притики доскочили і мовили: "Пане, дай, бо маєш!" ...Суд, контроверси сторін вислухавши і онії вирозумівши, поневаж як з виведених добровільних, так і з корпоральних одібраних інквізицій, Івана Перехреста провинам кримінальним підлеглим визнає і наказує, аби за спом'януті ексцеси сповнених убивств і грабунків оний Перехрест на шибениці життя своє натихмяст закінчив, себто Перехреста того uti infamen, per publicum justitiae ministrum suspendendum censet, et pro executione ad Judicium quodvis civitatense remittit".

Дочитавши ці незрозумілі слова, пан суддя зітхнув з полегкістю, дістав з-за широкого закавраша велику буру хустку, витер просторе своє обличчя, надув щоки, зробив губами "пуф! пуф!", сказав ні до кого:

— Як то мовиться: суд визнав сього злодія capitis senten-tiavitl.

— То вже можна й кінчати з тим збуєм? — хрипким басом поспитав пан Притика, ще дужче буряковіючи товстими щоками.

— Християнська душа, треба б до сповіді,— несміливо нагадав війт.

— Відмовився,— пояснив возний.

— Тоді що ж? Пан суддя пояснив:

— Маємо спитати про останнє бажання.

— То питайте! — загримів Притика.

— Пане возний,— звелів суддя,— підійдіть і спитайте.

— Можна й звідси спитати.

— Ні, підійдіть. Ми є суд, а не якісь вульгарні убивці. Пан возний ступнув до козака, війнув відкидними рукавами свого охабня, тупнув ногою об поміст.

— Маєш останню волю?

— Не тупай — поміст проломиш! — блиснув зубами Перехрест.

— Волю останню маєш? — крикнув знову возний.

— Чом би й не мав! Гопака хочу вдарити перед смертю! Возний позадкував до панства. Переповідати Перехрестові слова не було потреби: всі чули й так.

— Попросив би люльку викурити,— промовив війт,— все б смерть трохи відсунулась.

— Кварту горілки мав би просити, дурень,— гмикнув пан Притика,— а йому таньчити.

— Закон дозволяє,— зауважив суддя.

— А не втече? — злякано поспитав писар.

— Куди? Обставлене все сторожею — миша не прошмигне! — заспокоїв його (та й усіх) війт.

— То вже хай той дурень пострибає,— закопилив губу Притика.

— Ей, ти, можеш потанцювати! — гукнув Перехрестові возний.

— Оввa! — зневажливо гмикнув той.— А руки? Який же гопак зі зв'язаними руками? І оцього безвухого відсуньте з-під зашморгу, а то ще встрибне туди замість мене!

Кат за знаком судді розв'язав Перехрестові руки і відійшов на другий край помосту.

Тут: скарати на смерть (лат.).

Перехрест поставив правий чобіт на підбір угору носком, мовби повертів дошку помосту, тоді легко пристукнув по ній підбором, тоді стрибнув, вдарив обома ногами, пішов колом, пішов пригинцем в дрібному перестуку, враз зриваючи своє потужне тіло догори і знов кидаючи уіого вниз, щодалі запекліше й безжальніше, тяжче й несамовитіше.

— Та він тут уб'ється і не дасться повісити! — крикнув пан Притика.

— Цей не вб'ється,— заспокоїв його війт.— Вовків у заліза ловив — куди йому вбиватися.

— У хлопства такі дикі душі,— гмикнув пан писар.— Погопакус — і все йому щастя.

— До щастя всі прагнуть,— глибокодумно зауважив пан суддя.— Чолозік не зворухне й пальцем без думки про щастя.

— І під шибеницею? — зареготав пан Притика.

— Так, так, пане Притико. Це мотив дій усіх людей.

— Навіть перед повішенням?

— Уявіть собі, навіть перед пові...

Договорити суддя не встиг, бо саме цієї миті Перехрест, злетівши у відчаєно високому стрибку, вдарився в поміст перед самою шибеницею і... щез з-перед очей.

Він зник нечутно й страшно, так ніби звіяло його вітром (коли б же був вітер!), змило дощем (а де той дощ золотистого осіннього поранку?), спалило вогнем небесним (вогнем ряхтів хіба що одяг Перехрестів, поки козак літав перед знетямленим панством). Пан Притика тільки зіпав одтуленим ротом, неспроможний видобути з себе бодай звук. Писар мстиво потирав руки (він же попереджав, попереджав!). Суддя морщив просторе чоло, мабуть, пробуючи згадати, чи не бувало в нього таких прецеденсів. Возний збараніло втупився в те місце, куди вдарився Перехрест і де тепер чорнів пролом у помості. І тільки війт з суто селянським спокоєм повільно наблизився до пролому, обійшов його довкола, придивляючись, нахилився й помацав краї дощок, обтрусив руки, сказав спокійно:

— Дошки знизу підпиляні.

— Що? Як? Ким? — загримів, позертаючись до тями, пан Притика.

— Хто підпиляв, того вже нема. І козака нашого нема.

— Видобути його звідтам! — затупотів Притика.

— Таж провалився.

— З-під помосту дістати!

— Він і крізь землю провалився.

— Провалився? Куди?

— В прокоп. Мабуть, до самої річки. Вже, мабуть, у лозах і стрибає на підведеного йому коня.

І справді Перехрест був уже в лозах над річкою, проскочивши до берега давнім підземеллям. Микита Щербина вприснув тоді з засідки і все владнав. І поміст над забутим підземеллям, і підпиляні дошки в помості, і гопак під шибеницею — тільки танцюй шпарко, Перехресте, дай волю закаблукам, закаблукам волю дай! З такими друзяками світ широкий — воля!

І вже скаче кінь, і тупочуть копита, і земля м'яко несе вершника й коня до життя й до волі.

Гай-гай, коли б то справді могли рятуватися так або інак усі ті, кого колись вішали, стріляли, різали, саджали на палі, палили живцем!

А так — це лише іграшка, яку мені показував доброзичливий містер Рутківський у пенсільванській українській крамниці "Кобза".

— Маємо наші національні сувеніри,— пишався містер Рутківський.

— І цей національний?

— Так, прошу пана, наша історія з американською електронікою. Іграшка електронна. Тут в основі вмонтовано комп'ютера. Дорога іграшка, стодоларова, та хіба ж наша історія не варта того?

Я не став допитуватися в пана Рутківського, чию він історію має на увазі, бо все ж був тут гостем. Але щось тут мене бентежило, я відчував, що маю сказати містерові Рут-ківському щось дуже важливе, тим часом доторкнувся до іграшки пальцем, доторкнувся без будь-якого наміру, але цього було досить, щоб містер Рутківський вхопив іграшку обома руками, підніс її мало не до мого обличчя, гукнув привітно:

— Та ви роздивіться її як слід! Прошу вас, це ж така річ! Споруда важила чимало, бо містер Рутківський збуряковів

від напруження, мов той пан Притика на помості, я підставив руки, вдвох ми, не розрахувавши зусиль, підняли іграшку вже й надто високо, і тут я зауважив зісподу якийсь знайомий напис, зовсім недоречний і, власне, неможливий, цілком протиприродний на цій іграшці, що мала називатися українською, та ще й національно-історичною, я підіпхнув іграшку ще вище і тепер уже виразно прочитав: "Made in Japan".

Очима я показав містерові Рутківському на той напис, тоді допоміг поставити громіздке електронне диво на спеціальний (теж з Японії?) столик.

— Це правда? — спитав я господаря.— З Японії?

— Хіба я знаю, звідки товар? — стенув він плечем.— Моя справа продати. Пан хіба проти комерції? Ваша держава проти?

— Але замовляти цю так звану історичну іграшку аж у Японії?

— То й що? Це Америка, прошу пана. Мої мама й тато з України, та я американець. Хоче пан, то я розповім панові ще й не таке. Був при президенті Ейзенхауері,— чи я там знаю? — держсекретар Даллес Джон Фостер. Знає пан? Ну, так. Збирає Даллес у себе газетярів, каже їм про Америку і про все наше. На столі в нього спіжова подобизна президента Лінкольна. Ми всі за свободу, як Лінкольн. Хто може щось мати проти? Один з газетярів бере той спіж, крутить у руці, дивиться, а зісподу отаке саме: "Made in Japan". Теж японці, прошу пана. І Лінкольна зробили, щоб продати американцям. Бо комерція є комерція!

— Мені особисто така комерція не вельми,— сказав я.

— Та чим, чим, прошу пана?

— Тхне кров'ю.

— Та яка тут кров? Цій крові понад двісті і п'ятдесят років!

— Кров залишається кров'ю, чи пролито її двісті п'ятдесят, а чи й тисячу літ тому. І ні заробляти на ній, ні грати нею...

Містер Рутківський, схилившись над стодоларовою іграшкою, порався з міні-комп'ютером, мабуть, запрограмовував його на новий гопак під шибеницею, і нічого не відказав на мої слова.

Двісті п'ятдесят років не змогли потьмарити похмурої яскравості кривавих барв нашої історії.